

Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi¹

Zişan Türcan²

Öz

Hadisin kaynağına nispet durumunu tespit ile hadisin metnindeki sorunları tespit ve tashih ameliyesi belli bir ölçüde karıştırılmaktadır. Bunun neticesinde hadisçilerin hadisin muhtevasıyla hiçbir zaman ilgilenmedikleri ya da hadislerin sübutunu akıl, Kur'an, tecrübe ve tarihî gerçekler gibi başka delillere arz ettikleri şeklinde bir yanlış ortaya çıkabilmektedir. Hadisçilerin sübut durumunu tespit ederken ravi ve isnad odaklı bir yöntem uygulamaları, ehl-i re'ye karşı geliştirilmiş bir taktik olmayıp, bütünüyle itikadî ve kelamî bir temele sahiptir. Hadisçilerin içerik tenkidine başvurmamaları meselesi sahip oldukları haber telakkileri ile doğrudan ilgilidir. Dinî bilginin yegâne kaynağının haber olduğu düşüncesi, hadisçilerin bütün uygulamalarının karakterini belirlemiştir. Hadisçilere göre sahih hadisle amel vaciptir ve hadisin dışında başka bir delile ihtiyaç yoktur. Bu durum hadisin sübutunu ancak senedi üzerinden denetleme imkânı vermektedir. Fakihler ise hadisleri amel edilebilirlik yönüyle ele almışlardır. Hadislerin amel edilebilirlik bakımından ele alınması içerik tenkidinin yolunu açmıştır. Zira hadisin içeriğinin asıllara arz edilmesi mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Hadisçiler, İsnad Tenkidi, İçerik Tenkidi, Amel Edilebilir, Haber Telakkisi

Riwayah Consideration Of Ahl Al Hadith And Content Criticising Issue

Abstract

To some degree, the confusing that the practice on determining the status of the hadith in terms of belonging to the source, and identifying and correcting the textual problems of the hadith can lead the readers to a misconception that ahl

1 Bu makale, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen SBA-2018-2454 kodlu "Hadis İlminde Yöntemsel Bir Tartışma: Tarihçi Bakış" isimli proje kapsamında kaleme alınmıştır.

2 Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, z.turcan@hotmail.com

disin içeriğinin Kur'an'a, akla, tecrübeye, tarihi gerçeklere aykırılığı gibi kriterleri işletmişler midir?

Makalede hadisçilerin içerik tenkidi kullanıp kullanmadıklarına dair tespitler yapılmakla birlikte asıl vurgulanan nokta, hadisçilerin hadislerin sübutunu tespit ederken kullandıkları tenkid yönteminin düşünsel temelidir. Çalışmada hadisçilerin hadislerin sübutunu tespit ederken isnad odaklı bir tenkid yöntemi kullandıkları ve bunun da temelde dinî bilginin kaynakları ve habere ilişkin telakkilerine dayandığının altı çizilmektedir.

Hadisçilerde Hadisin Sübutunu Tespit Yöntemi

Hadisçilerin, hadisin sıhhatini hangi yöntemlerle tespit ettikleri meselesi son dönemlerde, özellikle Batı'da tarih tenkid metotlarının gelişmesiyle birlikte daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Kimileri hadisçilerin, mevsukiyet tespitini ravi ve sened üzerinden yaptıklarını iddia ederken,⁶ diğer bir kesim, hadisçilerin de tıpkı Hanefiler gibi içerik tenkidi yöntemini kullandıklarını; hadislerin muhtevasını, akla, Kur'an'a, tarihî gerçeklere arz ederek sıhhat tespiti yaptıklarını savunmaktadır. Bir başka yaklaşım da hadisçilerin bu iki yöntemi bir arada kullandıklarını; içerik tenkidi yaptıkları halde isnadı öne çıkardıklarını belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre "hadisçiler hadis metnini inceleyip onu, koydukları kaidelere aykırı bulunca, senedindeki kusuru söylemekle yetinmiş, metnin kusurunu ayrıca belirtme yoluna gitmemişlerdir"⁷ ya da hadisçilerin mütehasısları, sened ve metni birbirinden ayrılmaz unsurlar addederek hem sened hem de metin üzerinde birlikte durmuşlardır. Dolayısıyla hadis münekkidlerinin metinden ziyade senedle ilgilendiklerini söylemek ciddi bir vehimdir.⁸ Jonathan Brown ise hadisçilerin baştan beri içerik tenkidi yaptıklarını fakat yöntemlerini isnad tenkidi gibi gösterdiklerini savunur. Yazar dikkat çekici bu görüşünü şöyle dile getirir:

"Daha sonraki dönem münekkidlerince içerikleri nedeniyle reddedilen materyaller ile erken dönemde isnad tenkidiyle reddedilenler arasındaki anlamlı ilişki, erken dönem hadis âlimlerinin sanılandan çok daha sık bir şekilde içerik tenkidi yaptığını göstermektedir."⁹

Brown'a göre bu durum, erken dönemde aslında içeriği sorunlu görülen hadislerin, senedlerindeki sorun ileri sürülerek tenkit edildiğini göstermektedir. Erken

6 Hadisçilerin sadece isnadı dikkate aldıkları, hadisin içeriği ile ilgilenmedikleri şeklindeki eleştirilerin evveliyatı erken dönem kelimcilerine kadar geri götürülebilir. Özellikle Mutezile'nin hadisçilere bu minvalde biraz da tahkir içeren tenkitleri olmuştur (İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dineveri, *Tevîlu muhtelifi'l-hadis* (b. y. : el-Mektebetü'l-İslâmî, 1419/1999), 57-58). Oryantalistlerin büyük çoğunluğu da hadisçilerin isnadı esas alan bir tenkid yöntemi kullandıklarını savunurlar. İsnad doğru olduğu sürece metnin mantıksal ya da tarihsel bir hata içermesinin öneminin olmadığı iddiası için bk. (Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. S. M. Stern ve C. R. Barber (Chicago: Aldine Atherton, 1971), II, 140-141). Modern dönemde kimi müslüman ilim adamları da benzer görüşleri paylaşmaktadır. Geniş bilgi için bk. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 41-56.

7 Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, 64.

8 Subhî es-Salih, *Ulümü'l-hadis ve mustalahuhü* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1984), 278.

9 Brown, Jonathan A. C. , "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", çev. Salih Kesgin, *Usul*, 25 (2016/1), 267.

dönem hadis münekkidlerinin niçin böyle davrandıklarını da şu şekilde izah etmektedir:

“Bir hadisin anlamında, isnadın analiz edilmesiyle bir sonuca varmadan sorun tespit edilebileceğini kabul etmek rasyonalistlerin metodolojisini teyit etmek olacaktır. Bu nedenle, içerik tenkidinin, isnad tenkidi ifadesinin içinde gizlenmesi gerekmiştir.”¹⁰

Hadis ilimlerinden bazılarının içerik tenkidi ile ilişkili olduğunu ileri sürerek benzer bir görüşü dile getiren yaklaşımlar da vardır. Buna göre, çağdaş hadis ilmi terminolojisinde, hadislerin isnad tenkidinden ayrı olarak metinlerinin muhtevasının Kur’an’a, akla, tecrübeye, gözleme, bilime, tarihi gerçeklere aykırılığı gibi kriterlere uygun olup olmadığının araştırılması, ilk dönemlerden itibaren mevcuttur. Ancak bu dönemlerde bu tenkid yöntemlerini kapsayan özel bir terim ve kavram üretilmemiş daha ziyade “hadislerin Kur’an’a arzı”, “hadisin nazara aykırılığı” gibi tabirlerle her bir tenkid kriteri ayrı ifade edilmiştir. İçerik tenkidi, *İhtilâfü’l-hadîs*, *Muhtelifü’l-hadîs*, *Müşkilü’l-hadîs*, *Te’âruz*, *Te’vil* gibi “hadis ilimleri” tabir edilen daha genel başlıklar altında ele alınmıştır.¹¹

Ehl-i hadisin, hadislerin sıhhatini tespit ederken ne tür bir tenkid yöntemine başvurdukları, hadis ilminde üretilen bilgi alanlarının (*ulümü’l-hadîs*) içeriklerine bakılarak anlaşılabilir. Ne var ki, sözü edilen alanlarda ortaya konulan uygulamaların doğru değerlendirilmesi ise başka bir problem olarak görünmektedir. *Muhtelifü’l-hadîs*, *Müşkilü’l-hadîs*, *Te’âruz*, *Te’vil* gibi bilgi alan ve yöntemlerin ya da maktûb, müdrec, musahhaf-muharref gibi hadis türlerine ilişkin değerlendirmelerin içerik tenkidine dair çabalar olduğu düşüncesi dile getirilebilmektedir. Bu tür yaklaşımlar, hadislerin metninde karışıklık, tutarsızlık, üslup bozukluğu gibi metnin çerçevesinde kalan tespit ve değerlendirmeler ile hadisin kaynağına nispetindeki doğruluğun ya da yanlışlığın tespitine yönelik tenkidlerin karışık biçimde algılandığını göstermektedir. Metin içi hataları tespit ve edisyon kritik anlamındaki metin tenkidinin, metnin kaynağına nispetini (sübut) belirlemeye yönelik yapılan içerik tenkidiyle ilişkisi bağlamında, her ikisini aynılaştıran ya da en azından birini diğerrinin bir parçası olarak gören yaklaşımlar bulunmaktadır.¹² İçerik tenkidinin metin tenkidi yapıldıktan sonra devreye girmesi doğru bir yöntemdir.¹³ Bununla birlikte, metin içi hataları tespit ameliyesinin haberin/metnin sübutunu belirleme ameliyesinin bir parçası olarak görmekten ziyade bu iki ameliyeyi farklı faaliyetler olarak değerlendirmek gerekmektedir. Geleneksel hadisçi perspektifinde bu, iddia edilenin aksine, tıpkı bir evin kime ait olduğunu ya da sahibi olarak anılan kişinin doğru olup olmadığını tespit etmek ile evin içindeki eşyaların ilk düzenini tespit etmek arasındaki fark gibidir.

10 Brown, “Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?”, çev. Salih Kesgin, *Usûl*, 25 (2016/1), 309.

11 Polat, *Metin Tenkidi*, 24. Hadis ilimleri olarak sayılan hususlardan “te’âruz” ve “te’vil”i *ihtilâfü’l-hadîs* alanında kullanılan yöntem/metotlar olarak ifade etmek daha uygundur.

12 Ahmed Ateş, “Çünkü metin tenkidi de orijinali aramak ve ona vasil olmak için kullanılan vasıtaların ve takip edilen yolun heyeti umumiyesidir.” şeklinde ifade etmiştir (Ahmed Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında”, *Türkiyât Mecmuası*, Ayrı basım (İstanbul: 1939): 255).

13 Polat, *Metin Tenkidi*, 293.

Temel kaynaklarda aktarılan haberlerin ekseriyeti hadisin metninin/muhtevasının anlaşılmasını ve bu çerçevede metnin unsurlarının orijinal halini konu etmektedir. Hem ehl-i re'yn ve kelimcilerin eleştirileri hem de hadisçilerin kendi içlerinde birbirlerine yönelttikleri tenkitler ya da özeleştiriler genellikle bahsedilen noktaya odaklanmaktadır.¹⁴

Hadisçilerin edâ ve tahammül yollarından özellikle semâ ve kıraat yöntemlerini diğerlerine üstün görmeleri, tahrîf, tashîf, idrâc, kalb gibi durumların tespitine çalışmaları, yazılan nüshaların hocanın nüshasıyla ya da onunkiyle karşılaştırılmış sağlam bir nüshayla mukayese etmeleri gibi uygulamalar hadis metnlerinin orijinal halini korumaya yöneliktir.¹⁵ Üstelik ihtilâf, tahrîf, tashîf, idrâc, kalb, şâz ve illet gibi hadis metinleri ile ilgili hususlar temelde farklı tariklerin karşılaştırılmasıyla (mu'âraza) anlaşılır.¹⁶ Zaten hadisçiler isnad ve metindeki bozulmaları ve değişimleri temel olarak hadisin farklı varyantlarını mukayese etmek suretiyle tespit ederler.¹⁷ Farklı tariklerin karşılaştırılması ameliyesi ise her halükarda ravilerin durumunu esas almayı gerektirir. Zira bir hadisin metninde görülen sıkıntılar, daha kuvvetli ravinin rivayetine ya da sayıca fazla ravilerin rivayetlerine aykırılığı ile anlaşılmaktadır. Hadis usûlü eserlerinde müdrec, maktûb, muzdarib, musahhaf-muharref gibi konuların "muhalefet" çerçevesinde ele alınması bu yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.¹⁸

Hadisçilerin hadisin metni ile ilgilendiklerini gösteren önemli bir çaba *muhtelifü'l-hadis*dir.¹⁹ Muhtelifü'l-hadis temelde fikhî çerçevede gelişmiştir ve bu yönüyle hadisçilerin çabalarının salt rivayet uygulamasında kalmadığını; hadislerin içerdiği hükümlerle, hadislerin amel edilebilirlik yönleriyle de ilgilendiklerini göstermektedir. Ancak ihtilâfın temelde ravilerin güvenilirlik durumları ile doğrudan ilgili olduğu gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. İhtilâf, ancak iki sahih hadis arasında söz konusudur. el-Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014) bu genel yaklaşımdan ayrılarak ihtilâfı sıhhat ya da zayıflık bakımından denk olan müteâriz her türlü hadisle ilgili konu etmiştir.²⁰ Hadisler arasındaki denkliğin

14 Mesela bk. İbn Abdilber, Ebü Ömer Yûsuf en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri (Suûd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1414/1994), II, 1020; örnekler için bk. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 45-50.

15 Polat, *Metin Tenkidi*, 91.

16 Mesela İbn Dakik el-İd, müdrec hadisteki idracın tespiti de Hz. Peygamber'in lafzı ile ravinin lafzını ayıran diğer tariklere bakarak yapılır" demektedir (İbn Dakik, Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali el-İd, *el-Iktirah fi beyâni'l-istilâh* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 23).

17 Polat, *Metin Tenkidi*, 89.

18 İbn Hacer, bahsedilen konulara en başta *ع با س ل ا م س ق ل ا ي ه و ، ة ف ل ا خ م ا م ث* şeklinde giriş yapar. Ardından her meseleyi *ن ا ت ن ا ك ن ا ة ف ل ا خ م ا م ث* ifadeleriyle izah eder. Bk. İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Nüzheti'n-nazar fi tavidhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîli (Riyad: Matbaatü sefir, 1422), 114, 116, 117.

19 Hadisçilerin hadislerin metni ile ilgilendikleri bilinmektedir. Özellikle muhkem ve müteşâbih gibi tanımlamalar isnadı esas almamaktadır. Bununla birlikte kimi çalışmalarda, isnadın esas alındığı ferd, garib, mütâbi, şâhid gibi sınıflandırmalar muhkem ve müteşâbih gibi türlerle beraber metin odaklı değerlendirmeler olarak sunulmuştur. Bu tür bir yaklaşım için bk. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 191-192.

20 Hâkim eserinde, hadislerin tearuzu ile ilgili bölümün başlığını şu şekilde belirlemiştir: "Bu nev, sıhhat ve zayıflık bakımından birbirinin dengi olup da tearuz eden ve mezhep âlimlerinin (fukaha) ikisinden birini delil olarak aldıkları Rasûlullah'ın sünnetlerinin (hadisler) bilinmesi ile ilgilidir." el-Hâkim, Ebü Abdillâh Muhammed en-Neysâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut:

senedlerinin durumlarından dolayı olduğunu yine Hâkim'in, verdiği örnekler bağlamında kullandığı

“فهذه الأسانيد صحيحة كلها، والخبران يعارض أحدهما الآخر”

(Bu isnadların hepsi sahihtir ve iki haberden biri diğeriyle tearuz etmektedir)²¹ şeklinde kullandığı ifadeden anlaşılmaktadır.

Muhtelifü'l-hadîs çabası temelde sened ve ravi odaklıdır. Zira hadislerin görünürde çelişkili olduğuna (ihtilâf) hükmetmek ancak metnin dışında bir başka ölçüye göre konuşmayı gerektirir. Kısacası çelişik iki haber arasını telif ve te'vile zorlayan durum her iki haberin de kaynağına nispet durumlarındaki denkliliktir. Zira zayıf hadisle sahih arasında bir çelişkiden bahsedilmez. Aynı içerik iki sahih hadis arasında olduğunda te'vil edilirken, zayıf hadisle sahih hadis arasında bu tür bir çabaya girilmez. Hatta zayıf hadisin içeriğinin doğruluğu terkedilmesine engel teşkil etmez.

Biri sahih diğeri zayıf olan hadislerin içerikleri çelişkili görünse de sahih hadis tercih edileceği için burada bir ihtilâf yoktur. Bundan dolayı her ikisi de en geniş anlamda sahih (makbûl) olan²² sahih ve hasen türlerinin ayrılması da ihtilâf anında anlam kazanmaktadır. Sahih ve hasen hadislerin farkı ravilerinin kuvvetiyle açıklanmıştır. Hasen terimini ilk defa kullanan ve tanımlayan Tirmizî ile ondan sonra hasenin tanımını yapan Hattâbî'nin görüşleri hasen hadisin ravisinin vasıflarını ve sayılarını esas almaktadır.²³ Sonraki dönemlerde yapılan tanımlarda da sahih ile hasen hadisin farkı, hasen hadisin ravisinin zabt bakımından sahih hadisin ravisinden daha düşük olmasıyla açıklanmıştır.²⁴

Hadisçilerin baştan beri hadislerin muhtevasıyla ilgilendikleri, özellikle bablı nakil çerçevesinde hadisleri fikhî boyutlarıyla ele aldıkları ve nihayet hicrî III. asırda itikâdî ve fikhî konularda hadisleri daha sistemli bir şekilde kullandıkları bilinmektedir.²⁵ Ancak hadisçiler, hadislerin muhtevasıyla ilgilerinden ayrı olarak

Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1397/1977), 122.

21 Hâkim, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadis*, 125.

22 es-Süyûtî, Celâlüddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahman, *Tedribü'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevevi*, thk. Ebû Kuteybe Muahmmmed el-Fâryâbî (B. y. : Dâru tayyibe, ts.), I, 174.

23 Tirmizî hasen hadisi, “İsnadında yalanla itham edilmiş bir ravi bulunmayan, şâz olmayan ve benzeri başka tariklerden rivayet edilmiş olan hadistir” (et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen (el-İlel)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fuâd Abdalbâkî, İbrahim Ütve, (Mısır: Matbaatu Mustafa el-bâbî el-Halebî, 1395/1975), V, 758) şeklinde tanımlarken, Hattâbî, “Mahreci bilinen, ravileri meşhur olan hadistir. Hadislerin çoğu hasen etrafında döner. Hasen hadis tüm âlimlerin kabul ettikleri ve fukahanın ekserisinin amel ettikleri hadistir” şeklinde tanımlar. el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Me'âlimü's-sünen* (Halep: el-Matbaatü'l-ilmîyye, 1351/1932), I, 6.

24 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 78.

25 Hz. Ömer, İbn Mes'ûd ve Hz. Ali gibi sahabilerden hadis alan Abidetü's-Selmâni (ö. 72/691) ve İbn Abbas'ın öğrencisi Ebû'l-Âliye'nin (ö. 90/708) münferit konulu eserler kaleme aldığına dair rivayetler, bablandırma faaliyetinin ilgili döneme kadar geri götürülebileceğini göstermektedir. Abidetü's-Selmâni'ye yüz babla ilgili soru sorulmasından bahsedilir (Bk. el-Hatib, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, thk. Mahmud et-Tahhân, (Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, ts.), II, 432). Fıkıhta Kâdî Şurayh'a denk görülen Abide'nin fıkıhçı yönü düşünüldüğünde hadisleri bab mantığıyla ele alması anlaşılabilir bir durumdur (ez-Zehabi, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübela* (Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006), IV, 41). Görünen o ki, hadis rivayeti genel olarak bab mantığı içerisinde

hadisin kaynağına nispetini tespit ederken ravi ve senedi esas almışlardır. Nitekim hadisleri bab başlıkları ile zengin bir şekilde yorumlamış olan Buhârî'nin *Sahih*'inin otorite kazanma süreci içerdiği haberlerin senedleri üzerinden gelişmiş, ²⁶ Dârekutnî gibi hadisilerce yöneltilen tenkidlerde yine isnadları dikkate alınmıştır. Buhârî ve Müslim'in *Sahih*lerinin mukayesesinde de ravi ve sened odaklı bir karşılaştırma yapıldığı görülür. ²⁷

Hadisçilerin ehl-i bid'at olarak nitelendirdikleri grupların ortaya çıkmasıyla birlikte teşekkül süreci hızlanan hadis ilminin temel gayesi de hadislerin sahihleri ile sakim olanlarını ayırmak şeklinde belirmiştir. Hadis ilminin teşekkül sürecinin başında İbn Sîrîn (. 110/728), isnadın nasıl bařladđını ya da yerleştiğini konu eden sözünde, haberin doğruluğunun ravinin durumuna dayandırıldđını belirtmektedir. ²⁸ öte yandan diğer kültürlerde görülen benzer örneklerle hatta hadisin dışında kalan dini ilimlerdeki isnad uygulamaları ile hadisteki isnad uygulaması arasındaki farklılık isnada atfedilen önemle ilgilidir. İsnad yöntemi, hadisilerce haberin sıhhati için en temel hatta yegâne araç addedilmiştir. "Hadisin sıhhati ancak isnadın sıhhati sayesinde bilinir" diyen şu'be b. Haccâc'ın (. 160/777), "İlmin (hadis) ortadan kalkması, isnadın ortadan kalmasıyla olur" diyen Evzâ'î'nin (. 157/774) ve "İsnad olmasaydı, din giderdi" diyen İbnü'l-Mübârek'in (. 181/797) sözleri böyle bir düşüncenin ürünüdür. ²⁹

Hadisçiler isnadı, Muhammed'in (s.a.) mmetine Allah'ın bahşettiği bir ayrıcalık olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre Allah, isnad sayesinde ümmeti nimetlendirmiş, yüceltmış ve üstün kılmıştır. ³⁰ İsnad bu ümmeti diğer ümmetlere üstün kılan bir özellik ve sünnet-i mekkededir. ³¹ İbn Teymiyye (. 728/1328), isnad ve rivayet bilgisini sünnet ve dalâlet üzere olanların neredeyse temel bir farklılığı olarak sunmaktadır. O, Ehl-i kitâb'ın ve aynı şekilde ehl-i bid'atin naklettikleri haberlerin isnadının bulunmadđını, onun ancak Allah'ın büyük nimette bulunduğu İslam ve sünnet ehline ait olduğunu vurgulamaktadır. ³²

devam etmiştir. Nitekim Katâde (. 118/736) "Gelir, hadisi ilgili olduğu babıyla birlikte yazar ve babı altında ezberler; ezberledikten sonra da yazdđımı imha ederdim" şeklindeki sözüyle böyle bir uygulamaya bizzat tanıklık etmektedir. el-Fesevî, Eb Yûsuf Ya'kb b. Süfyân, *el-Ma'rifetü ve't-târih*, thk. Ekrem Zıyâ el-Umerî (Beyrut: Dâru'l-ktbl-ilmiyye, 1401/1981), II, 283-284.

26 Kamil akın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci" *İslâmi Araştırmalar* 10/2 (Ankara 1997): 101-109.

27 en-Nevevî, Eb Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. şeref, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-trâsi'l-arabî, 1392), I, 14-15; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 208.

28 İbn Sîrîn şöyle demektedir: "İlk devirlerde (hadis rivayetinde) isnad sormuyorlardı; ne zamanki fitne zuhur etti, sünnet ehlinin hadislerini almak, bid'at ehlinin hadislerini terk etmek için 'ravilerinizin isimlerini söyleyin bakalım' demeye başladılar." Müslim, Mukaddime, 5; Tirmizî, *Sunen*, (İlel), V, 739; er-Râme-hrmzi, Hasen b. Abdırrahman, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatib (Beyrut Dâru'l-fikr, 1404), 208. İbn Sîrîn'den nakledine bu söz üzerine yapılan bir inceleme için bk. Arif Ulu, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012): 119-166.

29 İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *şerhu ileli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd (Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1407/1987), I, 477, I, 360-361.

30 Hatîb, *şerefu ashâbi'l-hadis*, thk. Mehmed Said Hatiboğlu, (Ankara: ts.), 40.

31 İbnü's-Salâh, Eb Amr, Osman b. Abdırrahman, *Ulmu'l-hadis*, thk. Nureddin Itr (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-mu'âsir, ts.), 255.

32 İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *Mecm'u fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım

İsnad hadisçilere göre, kendilerini özellikle muhaliflerinden ayıran bir yöntemdir. Bu aynı zamanda isnadın, hadis alanının konusunun, temel problemlerinin ve terminolojisinin belirlenmesinde temel bir etkiye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Zira bir bilgi alanında kullanılan temel yöntem ya da yöntemler, o alanın konusu, temel meseleleri (mesâil) ve gayesi ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla kullanılan yöntemlerin anlaşılmasında bu yöntemlere uygun olarak oluşturulmuş terminoloji de fikir verebilir. Dördüncü asır ve sonrası telif edilen müstakil hadis usûlü eserlerinin ele aldığı ıstılahların hemen hepsinin ravi ve senedle ilgili olması dikkat çekicidir.³³

Hadisçilerde İçerik Tenkidinin Tespitinde Dönemsel Bakış

Hadisçilerin içerik tenkidi yapıp yapmadıkları konusu ele alınırken dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, hadis ilminin gelişim süreçlerinin doğru okunmasıdır. Başka bir ifadeyle hadis ilminin teşekkül dönemleri ile özellikle üç ve dördüncü asır sonrasını kendi şartları içinde değerlendirmek gerekmektedir. Erken dönemde Mutezile başta olmak üzere diğer ekollerin ortaya çıkışı, mihne olayları, *Sahîhayn* ve bazı sünenlerin telifi ve itibar kazanma süreçleri ile özellikle ehl-i re'y ve ehl-i hadis tartışmalarının seyri önemli hususlar olarak görünmektedir. Hadisçilerin tutumlarına ilişkin yapılacak tespitlerin, ilimlerin birbirinin veri ve yöntemlerinden fazlasıyla etkilendiği sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve büyük ölçüde münferit sayılabilecek yaklaşımlara bina edilmesi yanıltıcı olabilir.³⁴ Özellikle el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Kayyim (ö. 751/1350) ve İbn Arrâk (ö. 963/1556) gibi âlimlerin içerik tenkidine yönelik söz ve uygulamalarında kişisel ilgi ve dönemsel şartların etkisi ön plandadır.³⁵ İbn Hacer, beşinci asır hadis âlimi Hatîb'in içerik tenkidine dair

(Medine: 1416/1995), I, 9.

33 Subhî Sâlih, ıstılahların hem ravi hem de mervî ile ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Onun bu yaklaşımı, senedle ilgili meseleleri aynı zamanda metinle ilişkilendirmesinden kaynaklanmaktadır. Mesela sahabe mürseli ile ilgili şu cümlesine bakılabilir: "Sahabe mürseli seneddeki inkitâ'a rağmen makbuldür. Çünkü sahabenin aktardığı metnin uydurma olması düşünülemez." (Subhî Sâlih, *Ulümü'l-hadis ve mutalahuhû*, 279).

34 Jonathan Brown da hadis geleneğinde içerik tenkidinin var olduğunu savunanların hicri 3. ve 4. yüzyıllardan sonraki döneme ait kanıtları kullandıklarına işaret etmektedir (Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz", 273). Hadis ilmindeki bu dönemsel farklılıkları göz ardı eden yaklaşımlara rastlanmaktadır. Hadisçilerin hadisleri Kur'an'a arz ederek metin tenkidine başvurduklarını ispat sadedinde mevzuat kitaplarındaki uygulamalar örnek verilmektedir (Kamil Çakın, "Kur'an'a Arz Meselesi", *AÜİFD*, 7 (1993): 247; Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 465).

35 Hatîb, hadisin sübutunun belirlenmesine dair ravi ve sened odaklı olmayan birtakım kriterleri konu etmiştir. Buna göre haber-i vâhidin terkedilmesini icap ettiren durumlardan birincisi, aklın gerektirdiklerine aykırı olmasıdır ki, bu durum haberin batıl olduğunu gösterir. Çünkü din aklın mümkün gördüğü hususları vaz eder, akla aykırı olanlara yer vermez. İkincisi, haberin, Kitâb'ın ve mütevatir sünnetin nasına aykırı olmasıdır. Bu tür haberlerin ya aslının olmadığı ya da mensûh oldukları anlaşılır. Üçüncüsü, haberin icmâa muhalif olmasıdır. Haberinin icmâa aykırı olması, o haberin mensûh ya da aslının olmadığı anlamına gelir. Çünkü ümmetin hem sahih olup hem de mensûh olmayan bir haberin hilafına icmâ etmesi düşünülemez. Dördüncüsü, genelini bilmesi gereken bir hususun tek kişinin rivayeti şeklinde gelmesidir ki, bu durum da haberin aslının olmadığını gösterir. Beşincisi ise mütevatir olarak nakledilmesi beklenen genel bir uygulamayla ilgili hususun tek kişi tarafından rivayet edilmesidir. Hatîb, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû Abdîrrahman el-Garâzî (Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421), I, 354-355. İçerik tenkidi prensipleri için bk. (İbn Kayyim, Muhammed b. Ebi Bekr el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf fi's-sahihi*

tefekkür, teemmül ve aklı çıkarım gerektiren şeydir. ⁴¹ Buna göre hadisçilerin, saçma, tutarsız ve temel itikadî prensiplere aykırılığı aşikâr olan rivayetlerin uydurma olduğuna hükmetme tavırlarını, konu ettiğimiz içerik tenkidi ile kastedilen yöntemden ayrı değerlendirmek gerekir. Çünkü bu tür rivayetlerin uydurma olduğunu anlamak için aklı çıkarıma ve muhakemeye pek ihtiyaç hissedilmez. Kaldı ki bahsedilen türden rivayetlerin senedleri de genellikle çok zayıf veya kezzab ravileri barındırmaktadır.

Hadisçilerde Haber Telakkisinin Haberin Sübutunu Tespit Yöntemine Etkisi

Hadisçilerin dinî bilginin mahiyet ve kaynaklarına ilişkin düşüncelerinin tahlili, haberlerin sübutunu tespit için geliştirdikleri metodolojinin odağında niçin ravi ve senedin bulunduğunu anlamamıza yardımcı olabilir. Bu çerçevede hadisçilerin sünnet tanımı, Kur'an-sünnet ilişkisi, sıhhat-amel edilebilirlik ilişkisi, re'y ve te'vil ile ilgili temel yaklaşımlarına yakından bakmak gerekmektedir.

Ehl-i hadisin tamamı re'ye; bir kısmı da hem re'ye hem de te'vile karşıdır. Buna bağlı olarak hadisçiler için dinî bilginin kaynağı sadece haberdur. ⁴² Hicrî birinci asrın sonlarına kadar re'y doğal bir meleke ve olumlu bir özellik olarak görülürken, bu dönemden sonra ilmin karşıtı olarak konumlandırılmaya başlanmıştır. İbn Cüreyc (ö. 150/767), "Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 115/733) bir şeyden bahsettiğinde ona 'Bu ilim mi, re'y mi?' diye sorduğunu, onun da bahsettiği eser ise ona ilim, görüş ise ona da re'y dediğini bildirmiştir. ⁴³ Atâ'nın bu tutumu, hicrî ikinci asrın başından itibaren ilmi nakilden ibaret gören anlayışın yavaş yavaş belirginleşmeye başladığını göstermektedir. ⁴⁴

Şa'bî (ö. 103/721) "Sana Rasûlullah'ın ashâbından bir şey naklederlerse onu al. Re'yleri ile söylediklerinin üstüne bevlet"⁴⁵ sözüyle, haberle gelmeyen sözlerin değersizliğine dikkat çekmiştir. Tâvus b. Keysân'ın (ö. 105/723), Habîb b. Ebî Sâbit'e (ö. 119/737 veya 122/739) hitaben söylediği "Sana bir hadis naklettiğim ve sübut durumunu sana açıkladığım vakit o konuda başkasına bir şey sorma"⁴⁶ şeklindeki sözü de dinî bilginin yegâne kaynağının nakil olduğu anlayışının bir başka göstergesidir.

Hadisçilerin dinî bilginin kaynağını haberle sınırlandırma şeklindeki genel tavır haberle ilgili bütün konulara şamil biçimde kendini göstermiştir. Bu tavır re'y ve te'vile karşı tutumun bir gereği olarak da pekişmiştir. Buna göre haberin doğruluğu ravinin doğruluğuna bağlıdır. Ancak ravinin doğruluğu ile haberin dışında bir

41 İbn Kayyim *İ'lâmü'l-müvakkî'in*, II, 124.

42 Hadisçiler için hadisin yegâne bilgi kaynağı olduğu konusunu çeşitli boyutları ile ele alan bir çalışma için bk. Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*, 58-64.

43 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru sâdir, 1968), V, 469.

44 M. Emin Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması", *AÜİFD* 41 (2005): 233.

45 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'* (Abdurezzak'ın *Musannef*'inin sonunda), thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1413), XI, 255.

46 İbn Sa'd, V, 539.

bilgi kaynağı kabul etmeme şeklindeki tavır arasında bir ilişki kurulmuş ve re'ye başvuran ravinin haberi geğerli görülmemiştir. Yani haberi nakleden ravinin de her içinde habere dayanmasının ya da bunun gerekliliğine inanmasının lüzumu vurgulanmıştır. Abdullah b. el-Mbrek'in (. 181/797) vefatından birkaç gün önce Ebû Hanife'nin hadislerini sildiğinden bahsedilmektedir. ⁴⁷ Ahmed b. Hanbel'e göre de ehl-i re'yden hadis nakledilmez. ⁴⁸

Hadislerin sübutunu tespit etme yöntemleri, fikhî yaklaşımların metodik bir nitelik kazanma süreçlerinde belirginleşmiş gibi görünmektedir. Hadisçiler ile fukahannın hadislerin sbutunun tespitine ilişkin uyguladıkları tenkid yöntemlerindeki farklılıklar bir yönüyle sıhhat ve amel edilebilirlik ilişkisini ele alma biçimine dayanmaktadır. Hadisçiler için bir hadis sahih ise onunla amel etmek vaciptir. ⁴⁹ Onlara göre ehl-i re'yin en temel yanlışlarından biri bazı hadislerle sahih olduğu halde amel etmemeleridir. Ukayli'nin (. 322/934) Ebû Hanife ve arkadaşları hakkında söylediği "Onlar hadisleri hafife alıyor ve gereği ile amel etmiyorlar; olmayan şeyleri ilave ederek rivayetleri ifsat ediyorlar"⁵⁰ şeklinde te'vile bir karşıtlık da içeren sözü, hadisle amel etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde İbn Ebî şeybe'nin (. 235/849) *Musannef*'inde "Ebû Hanife'ye reddiye" başlıklı bölümde Ebû Hanife'nin hadislerle amel etmeyerek sünnete nasıl muhalefet ettiğini ispat çabası dikkat çekicidir. ⁵¹

Hadisin sahihlik vasfı ile amel edilebilir oluşu arasında zorunlu bir irtibatın kurulup kurulmaması, temelde dinî bilgiye ulaşma konusunda kabul edilen delillerle ilgili bir neticedir. Hadisçilerin temel gayesi hadisin kaynağına nispetinin doğruluğunu tespit etmektir. Amel meselesi ise buna bağlı olarak var olur. ⁵² Buna karşılık fakihler (Hanefiler ve Mlikiler) sahih hadisi delillerden sadece biri olarak kabul ederler. Birinci yaklaşımda haberin geliş yolu ön planda iken ikincilerin yaklaşımında muhteva/içerik ön plandadır. Hadisçilerin aynı metne sahip iki farklı senedle gelen ve aynı muhtevaya sahip rivayetlerden birini sahih kabul edip diğerini reddetme tavrı bahsedilen durumu teyit etmektedir. Buna bağlı olarak hadisçilerin literatüründe *ihtilf'l-hadis*, hadisler arasındaki tearuzu konu ederken, fakihlerde *te'ruzu'l-edille* kavramı ön plandadır ve bununla sadece hadislerin kendi arasındaki tearuzu değil, hem hadislerin diğer delillerle hem de

47 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (Abdullah rivayeti), thk. Vasıyyllah Muhammed b. Abbâs (Riyad: Dâru'l-hni, 1422/2001), III, 269 (5194).

48 Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 102 (1707); el-Ukayli, Eb Ca'fer Muhammed b. Amr, *Kitâbü'd-du'afi'l-kebir*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'aci (Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-ilmiiye, 1404/1984), I, 23.

49 Mesela bk. Hattbi, *Me'limu's-sünen*, I, 138.

50 Ukayli, *Kitâbü'd-du'afi'l-kebir*, I, 24.

51 İbn Ebî şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-sar*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-ruşd, 1409), VII, 277-325.

52 Hadisçiler için amel edilebilirlik vasfının sahihlik vasfına bağlı olarak ortaya çıktığını göz ardı eden yaklaşımlar mevcuttur. Mesela mevkf hadisi zayıf hadislerden sayan Ksimi ve Talat Koçyiğit'in buna gerekee olarak sahabe sözünün dindeki huccet değerine atıfta bulunmaları, hadisçilerin sahih ya da zayıf nitelemesini hadisin kaynağına nispet durumuna göre yaptıkları; o hadisin hüccet değerinin ise amelle (fikhî) ilgili bir konu olduğunu ve ikinci sırada gündeme geldiğini göz ardı ettiklerini göstermektedir. Bk. el-Ksimi, Muhammed Cemlddin b. Muhammed, *Kavid't-tahdis min fnni mustalahi'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, ts.), 130; Talat Koçyiğit, *Hadis Usl* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993), 115.

diğer delillerin kendi arasındaki tearuzu ifade ederler. Fakihlere göre, daha güçlü deliller mevcut olduğunda sahih hadis pekâlâ terk edilebilir ya da zayıf hadisi destekleyen başka deliller olduğunda zayıf hadisle amel edilebilir.⁵³ Zira bir hadisin içeriğini tenkid etmek, metnin dışında başka bir muhtevayı esas ölçü kabul etmekle mümkündür. Hadisçilerde içerik tenkidinin fakihlerdeki gibi bir mahiyet ve düzeyde olmayışı, onların hadisle amel edilmesini sadece hadisin belli bir sıhhat düzeyine sahip olmasını yeterli görmeleriyle ilgilidir. Nitekim hadisçilerde senedi sahih bir rivayetin içeriğinden hareketle reddedilmesi pek rastlanılan bir durum değildir. Buna karşılık Hanefiler, senedi sahih olsa da içeriği asıllara aykırı olan bir hadisle ilgili manevî inkıtâ nitelemesi yapabilirler.⁵⁴ Esasen aralarındaki temel farklılık, fıkıhın elde edildiği kaynaklarla ilgilidir. Ehl-i re'y, Kur'an ve sünneti fıkıhın en temel iki kaynağı görmekle birlikte, nassların işaret ettiği ilkeler, örf, kıyas ve istihsan gibi haber nitelikli olmayan kaynakları da dikkate alır.⁵⁵ Hadisçiler ise fıkıhın bütünüyle hadislerin muhtevasıyla karşılandığını düşünmektedirler. Nitekim Ebû Hanife, Vekî' b. el-Cerrâh'a (ö. 196/811) "Hadis yazmayı bıraksan da fıkıhla ilgilenen daha iyi olmaz mı?" dediğinde, Vekî', hadisçilerin bakışını yansıtır biçimde, "Hadis, fıkıhın tamamını ihtiva etmiyor mu?" şeklinde cevap vermiştir.⁵⁶ Hadisçilerde görülen bu yaklaşım, daha metodolojik ifadesini Şâfi'nin fıkıh anlayışında bulmuştur. Sünnetin kaynağını vahiy olarak gören Şâfi,⁵⁷ bu düşüncesiyle tutarlı bir şekilde sünnetin tek vasıtasının merfû hadis olduğunu vurgulamıştır. Onun bu doktrini III. asırdan itibaren hadisçilerin çalışmalarında etkisini göstermiştir.

Hadisçilerin dinî bilginin mahiyeti ve kaynaklarına dair düşüncelerinin sistemli hale gelmesinde ve metodik bir nitelik kazanmasında genel olarak Şâfi'nin büyük bir etkisi vardır.⁵⁸ Şâfi'nin sünnet tanımı, Kur'an-sünnet ilişkisine dair anlayışı, haber-i vâhidin geçerliliğini temellendirme biçimi ve nihayet sahih hadis tarifi, mihne olaylarından sonra iyice belirginleşen⁵⁹ ehl-i hadis düşüncesinin fikrî alt yapısının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Şâfi'nin Mutezile ve ehl-i re'ye karşı savunduğu temel konulardan biri haber-i vâhidin geçerliliğidir. Dikkat edilirse tartışmaların temelinde tek kişinin haberinin bağlayıcılık durumu vardır. Kısacası bu, ravi odaklı bir tartışmadır. Şâfi tek

53 Polat, *Hadis Araştırmaları*, 150.

54 es-Serahsi, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed, *Usûl* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), I, 364; İ. Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), 173.

55 Sahip Beroje, "İslâm Hukukunda Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002): 153.

56 Hatib, *Nasihatü ehl'l-hadis*, thk. Abdükerim Ahmed el-Verikât (Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1408), 40. Yine Vekî'in aynı anlayışını yansıtan başka bir sözü için bk. *Nasiha*, 41.

57 eş-Şâfi, Ebû Abdillah Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Halebi, 1358/1940), 90.

58 Türcan, "Üçüncü Asır Hadis Musannefâtı Üzerinde eş-Şâfi'nin Etkisi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2009), 87-100.

59 Ehl-i re'y ve ehl-i hadis ayrımının tarihsel sürecini takip eden bir çalışma için bk. Mansur Koçinkağ, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis Ayrımı", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017): 53-78.

kişinin haberinin geçerliliğini ispat sadedinde, Hz. Peygamber'e itaatin, hem onun devrinde hem de sonraki devirlerde yaşayanlar için eşit derecede farz olduğunu belirterek, sonrakilerin bu farzı yerine getirmelerinin ancak hadis ve sünnete ittibâ ile mümkün olabileceğini ifade eder.⁶⁰ Haberin sıhhati için en az iki raviyi Őart koşanların rivayet ile Őahitlięi benzeştirmelerine karřılık⁶¹ Şâfi, haber-i vâhidin delil oluşunun, başka hiçbir Őeye kıyas etmeye ihtiyaç bırakmayacak kadar açık olduğunu savunur.⁶²

Şâfi'nin düşüncesinde haberin amel edilebilir olması için ravilerinin âdil olması, munkatı ve Şâz olmaması yeterlidir. Bu noktada, hadisle amelin vcubiyeti için hadisin sahih olmasının yeterli olduğunu düşünen hadisçiler ile Şâfi'nin pek bir fikir ayrılığı görünmemektedir. Şu var ki, Şâfi, tearuz eden iki hadis karşısında, ihtilafı giderecek bir telifin yapılamaması durumunda Kur'an veya sünnete daha uygun olanının tercih edileceğini söyler. Yine de Şâfi, bir haberin sıhhatini ve dolayısıyla amel edilebilir oluşunu tespit ederken Kur'an'a ve başka sünnete uygunluğu kriterini işletiyor değildir. O, arz yöntemine, ihtilaflı iki rivayet arasında tercih yaparken başvurmaktadır.⁶³ Şâfi'nin ihtilaflı iki hadis arasında bir tercih unsuru olarak başvurduğu arz yöntemi erken dönem hadisçilerin değil, farklı alanların yöntemlerinin fazlasıyla karıştığı geç dönem hadisçilerin eserlerinde tekrar edildiği görülmektedir.⁶⁴ Gerçekte Şâfi, sahih olan bir haberin Kur'an'a arzını gerekli görmez.⁶⁵ Benzer Şekilde Ahmed b. Hanbel'in de aralarında bulunduğu hadisçiler, Kur'an'ın zahirinden anlaşılan manaya göre hadislerin değerlendirilip reddedilmesini kabul etmezler.⁶⁶ Belirtilmelidir ki, hadislerin Kur'an'a

60 Şâfi, *el-m* (Beyrut: Dâru'l-ma'rif, 1410/1990), VII, 288, VIII, 587.

61 el-Basri, Eb'l-Hseyñ Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fi usûli'l-fık*, thk. Halil el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye), 1403, II, 140.

62 Şâfi, *Risâle*, 383.

63 Şâfi, *Risâle*, 216. Şâfi, Őahitlikle hadis rivayetinin farklarından bahsederken de Şöyle der: "Hadisler arasında ihtilaf olduğunda, Kitâb, sünnet, icmâ ve kıyas ile istidlâl ederek birini tercih ederim. Őahitlikte ise böyle bir Şey söz konusu olamaz." Şâfi, *Risâle*, 369.

64 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 110.

65 Şâfi'ye göre sıhhat Őartlarını taşıyan bir haber Kur'an'a arz edilmez. Zira Kur'an'a aykırı bir haber sıhhat Őartlarını zaten taşımıyor demektir. Kısacası her iki Şekilde de Kur'an'a arz etmenin anlamı yoktur. Sahih bir haberin zanni bilgi gerektirdiği düşüncesinde olan Şâfi'nin bu yaklaşımı çok da tutarlı görünmemektedir. Diğer taraftan Kur'an'ın delâletinde mevcut olan zannilik, İsa b. Ebân gibi bağı âlimlerin savunduğu Şekilde, sahih haberin Kur'an'a arzının da bağı mahzurlar taşıdığını göstermektedir (Bk. Basri, *Mu'temed*, II, 154). Hadislerin Kur'an'a arz edilmesi ameliyesinin barındırdığı ictihadiliğin/sübjektifliğin boyutlarına dair bir çalışma için bk. (Polat, *Hadis Araştırmaları -Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, 281-291). Hadislerin Kur'an'a arzında anlamadan kaynaklı problemlere işaret eden bir çalışmayı görmek için bk. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 137 vd.

66 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-mvakkı'in an Rabbi'l-âlemin*, thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, 1411/1991), II, 207. Bu yaklaşımın temelinde sünnetin – ki hadisten ibarettir– tıpkı Kur'an gibi vahiy kaynaklı olması düşüncesi bulunmaktadır. İbn Hazm'ın Şu ifadeleri sözü edilen hususu açıkça ortaya koymaktadır: "Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.) sözlerinin bütünüyle kendi katından bir vahiy olduğunu; Kur'an'ın da bütünüyle katından bir vahiy olduğunu ve yine Allah Azze ve Celle "Őayet o (Kur'an) Allah'tan başkasından gelseydi, onda pek çok çelişki bulurlardı" (Nisa, 4/82) buyurduğuna göre, Kur'an ve sahih

arızı, hadisçilerin baştan beri reddettikleri bir yöntemdir. Mesela hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle tanınan tâbiünden Sa'îd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) tavrı bu konuda örnek olarak zikredilebilir. Sa'îd b. Cübeyr bir seferinde Hz. Peygamber'den bir hadis naklettiğinde, Mekkeli bir adam kendisine "(Oysa) Allah, kitabında şöyle şöyle buyuruyor" demiştir. Buna çok sinirlenen İbn Cübeyr adama, "Rasûlullah, Allah'ın kitabını senden daha iyi bilirken, sen Allah'ın kitabının Rasûlullah'ın (s.a.) hadisiyle tearuz ettiğini mi düşünüyorsun!" diyerek çıkmıştır.⁶⁷

Sonuç

Hadisçilerin haber telakkilerinin göz önüne alınması, hadisteki bilgi alanlarının ve bu arada hadislerin sübutunu tespitte yönelik ortaya konulan uygulamaların doğru anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Hadislerin naklini temel bir görev olarak üstlenen hadisçilerin haberlerin içerikleriyle ne düzeyde ilgilendikleri meselesi iki farklı boyuta sahiptir. Birincisi hadislerin muhtevasını anlama, hadis metnindeki kusurları tespit etme ve hadisten hüküm çıkarma gibi metne/muhtevaya dair uygulamalar; diğeri ise içeriği; Kur'an, akıl, meşhur sünnet, icmâ gibi asıllara arz ederek hadisin kaynağına nispet durumunu tespit uygulamasıdır. Hadisçiler özellikle erken dönemde metin içi hataları tespitte yönelik bakışlar geliştirmiş, hadisleri tasnif etmiş, birçok bilgi alanı üretmişlerdir. *Muhtelifü'l-hadis*, *Müşkilü'l-hadis*, *Te'âruz*, *Te'vil* gibi bilgi alanlarının ya da maktûb, müdrec, musahhaf-muharref gibi hadis türlerine ilişkin değerlendirmeler hadisçilerin hadislerin metin ve muhtevasıyla ilgilendiklerinin bir göstergesidir. Bununla birlikte bir kısmının hadisin kaynağına nispetini konu etmemesi, diğer bazılarının da ravi ve senedin durumuna göre sonuçlanması yönüyle bu uygulamalar içerik tenkidi sayılamaz. İhtilâf, tahrif, tashif, idrâc, kalb, şâz ve illet gibi hadis metinleri ile ilgili hususlar temelde farklı tariklerin karşılaştırılmasıyla (mu'âraza) anlaşılır. Hadisler arasındaki karşılaştırma ise her halükarda ravi ve senedin durumunu dikkate almak zorundadır. Hadislerdeki metin içi hatalar ya da hadisler arasındaki tearuz, ravisi kuvvetli veya sayıca çok olan hadisler ölçü alınarak tespit edilebilir.

Ravi ve isnad, hadisçiler için bir hadisin doğruluğunu yani kaynağına nispetinin gerçekliğini tespitte temel bir ölçüdür. Zira hadis ilminin teşekkül sürecinin başında isnad vurgusu olduğu gibi, temel kaynakların itibar ve otorite kazanma süreçleri de hep ravi ve senedleri üzerinden gerçekleşmiştir. Üstelik hadisçiler isnad uygulamasını ayırıcı vasıfları olarak öne çıkarmışlardır.

Hadislerin sıhhat tespit çabalarının büyük ölçüde tamamlandığı, otorite eserlerin ortaya çıktığı hicri altıncı asır itibarıyla hadisçilerin bir kısmı, hadislerin sübutunu belirlerken hadislerin içeriğini -tıpkı erken dönem Hanefilerin yaptığı gibi- akıl, Kur'an, tarihî bilgi ve tecrübeye arz etmişlerdir. Sonraki hadisçilerin bu tavrı, erken dönemde isnad tenkidi yaparak hadisleri reddeden hadisçilerin de aslında

hadisin örtüştüğünü, ikisinin aynı şey olup aralarında bir çatışma ve ihtilaf olmadığını söylemek gerekir." İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedide, ts.), I, 100.

⁶⁷ Hatib, *Câmi'*, I, 200.

benzer hadislerle ilgili içerik tenkidi yaptıklarını fakat yöntemlerini isnad tenkidi olarak gösterdiklerini kanıtlamamaktadır. Tam aksine, geç dönemde içerik tenkidi yöntemini kullanan bu hadisçilerin, erken dönemdekilerin aynı ya da benzer hadislerle ilgili isnad tenkidi yapmalarından güç aldıkları söylenebilir. Zira içerik tenkidi meşruiyetini temelde, hadisin kaynağına nispet durumundan alır. Mütevattir olarak gelen dinî haberlerde içerik tenkidinin yapılamaması bu gerçekliği teyit eder.

Hadislerin naklinde hem metin tenkidi yani aslına uygun bir şekilde aktarılıp aktarılmadığını tespit yolları hem de içerik tenkidine denk gelen uygulamalar systemsiz bir şekilde baştan beri var olmuştur. Ancak her iki yöntem de itikadî ve fikhî düşüncenin metodik hale gelmeye başladığı dönemlerde netleşmiştir. Hadisçilerin bir hadisin sübutunu tespit ederken yaptıkları ravi ve sened odaklı tenkid, rastgele ya da erken dönemde ehl-i re'y ile çatışmalarında taktiksel olarak öne çıkardıkları bir uygulama değildir. Kullanılan yöntem itikadî ve kelamî bir temele sahiptir ve hadisçilerin haber telakkileri ile doğrudan ilgilidir. Dinî bilginin yegâne kaynağının haber olduğu düşüncesi hadisçilerin bütün uygulamalarının karakterini belirlemiştir. Fikhî hadislerin muhtevassından ibaret gören hadisçiler, hadisin sahihlik vasfı ile amel edilebilirlik vasfı arasında zorunlu bir irtibat kurmuşlardır. Hadislerin sıhhatini değil de amel edilebilir oluşunu esas alan fakihlerden ayrıldıkları nokta da budur. Bu nokta hadisçilerin niçin içerik tenkidi yapmadıklarını izah etmektedir. Hadisçiler sahih olan bir hadisle ameli vacip görürken, fakihler daha güçlü deliller karşısında aynı hadisi terk edebilir; ya da başka delillerle desteklenen zayıf hadisle amel edebilirler. İki kesim arasındaki farklılığı göstermesi açısından, tearuz meselesinde hadisçilerde, sadece hadisler arasında görünen çelişkiyi ifade eden *ihtilâfü'l-hadis* kavramına karşılık fakihlerde *te'âruzu'l-edille* kavramının mevcudiyeti önemli bir örnektir. Hem hadislerin kendi arasında hem de hadislerle diğer deliller arasındaki *ihtilâfı* ifade eden *te'âruzu'l-edille* kavramı içerik tenkidi yöntemine yol vermektedir. Zira bir hadisin içeriğini tenkid etmek, metnin dışında başka bir muhtevayı esas ölçü kabul etmekle mümkündür.

Kaynakça / Reference

- Ahmed b. Hanbel. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Abdullah rivayeti)*. thk. Vasıyyü'llah Muhammed b. Abbâs. Riyad: Dâru'l-hânî, 1422/2001.
- Ateş, Ahmed. "Metin Tenkidi Hakkında". *Türkiyât Mecmuası*. İstanbul ayrı basım (1939): 253-267.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ali. *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh*. thk. Halil el-Meyyis. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmıyye.
- Beroje, Sahip. "İslâm Hukukunda Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 15/1-2 (2002): 149-163.
- Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdülmü'ti Emîn Kal'acî. Kahire: Dâru'l-vefâ, 1412/1991.
- Brown, Jonathan A. C. . "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?". çev. Salih Kesgin. *Usûl* 25 (2016/1): 265-310.

- Brown Jonathan A. C. . "How We Know Early Hadith Critics Did Matn Criticism and Why It's So Hard to Find". *Islamic Law and Society*. 15 (2008): 143-184.
- Çakan, İ. Lütfi. *Ana Hatlarıyla Hadis*. İstanbul: Ensar, 2017.
- Çakın, Kamil. "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci". *İslâmi Araştırmalar*. 10/2. Ankara 1997: 101-109.
- Çakın, Kamil. "Kur'an'a Arz Meselesi". *AÜİFD* 7 (1993): 237-262.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rifetü ve't-târih*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1401/1981.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. çev. S. M. Stern ve C. R. Barber. Chicago: Aldine Atherton, 1971.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Neysâbüri. *Ma'rifetü ulûmî'l-hadis*. thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1397/1977.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*. thk. Mahmud et-Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, ts.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Fakih ve'l-mütefakkih*. thk. Ebû Abdîrrahman el-Garâzî. Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Şerefu ashâbi'l-hadis*. thk. Mehmed Said Hatiboğlu. Ankara: ts.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Nasihatü ehli'l-hadis*. thk. Abdükerîm Ahmed el-Verikât. Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1408.
- Hattâbi, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-sünen*. Halep: el-Matbaatü'l-ilmîyye, 1351/1932.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî. *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlihi*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Arrâk, Nûruddîn Ali b. Muhammed. *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a ani'l-ahbârî's-şeni'ati'l-mevdû'a*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatif-Abdullah Muhammed el-Gumârî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1399.
- İbn Dakîk, Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali el-İd. *el-Iktirah fi beyânî'l-istilâh*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-ruşd, 1409.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Nüzhetü'n-nazar fi tavdihi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî. Riyad: Matbaatü sefir, 1422.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-nazar fi tavdihi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî. Riyad: Matbaatü sefir, 1422.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdi. Medine: 1404/1984.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, ts.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîhi ve'd-da'if*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye, 1390/1970.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *İ'lâmü'l-müvakkî'in an Rabbi'l-âlemin*. thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1991.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*. By. : el-Mektebetü'l-İslâmî, 1419/1999.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerhu ileli't-Tirmizi*. thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd. Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1407/1987.

- İbn Sa'd, Eb Abdillah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru sâdir, 1968.
- İbn Teymiyye, Takıyyddn. *Mecm'u fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Ksım. Medine: 1416/1995.
- İbnü's-Salâh, Eb Amr, Osman b. Abdirrahman. *Ulmu'l-hadîs*. thk. Nureddn Itr. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-mu'sır, ts.
- Ksim, Muhammed Cemlddn b. Muhammed. *Kavid't-tahds min fnni mustalahi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, ts.
- Keleş, Ahmet. *Hadislerin Kur'an'a Arz*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Koçinkağ, Mansur. "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs Ayrımı". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017): 53-78.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usl*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi'* (Abdurezzak'ın *Musanef*'inin sonunda). thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1413.
- Nevevî, Eb Zekeriy Muhyiddn Yahyâ b. şeref. *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Dâru ihy't-trs'l-arabî, 1392.
- zafşar, M. Emin. "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması". *AÜİFD* 41 (2005): 225-273.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV, 2010.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları -Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Rmehrmz, Hasen b. Abdirrahman. *el-Muhaddisü'l-fsl beyne'r-râvi ve'l-v'i*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut Dâru'l-fikr, 1404.
- Serahs, şems'l-Eimme Muhammed b. Ahmed. *Usûl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rifet, ts.
- Subhî es-Sâlih. *Ulm'l-hadîs ve mustalahuh*. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1984.
- şfi, Eb Abdillah Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed şkir. Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.
- şfi, Eb Abdillah Muhammed b. İdrs. *el-m*. Beyrut: Dâru'l-ma'rifet, 1410/1990.
- Süyûtî, Celâlüddîn Eb'l-Fadl Abdurrahman. *Tedribü'r-râvi fi şerhi takrib'n-Nevevî*. thk. Eb Kuteybe Muahmmmed el-Fâryâbî. B. y. : Dâru tayyibe, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen (el-İlel)*. thk. Ahmed Muhammed şkir-Fuâd Abdlbki, İbrahim Utve. Mısır: Matbaatu Mustafa el-bb el-Halebî, 1395/1975.
- Türcan, Zişan. *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Türcan, Zişan. "çnc Asır Hadis Musennefti üzerinde eş-şfi'nin Etkisi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2009), 87-100.
- Ukayl, Eb Ca'fer Muhammed b. Amr. *Kitbu'd-du'afi'l-kebir*. thk. Abdulmu't Emin Kal'ac. Beyrut: Dâru'l-mektebetü'l-ilmiiye, 1404/1984.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012): 119-166.
- nal, İ. Hakk. *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Zeheb, şemsddn Eb Abdillah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nbel*. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006.

